

KARAPAPAK TÜRKLERİNDE ŞAH KALDIRMA GELENEĞİNİN MITİK ÇÖZÜMLEMESİ

Mythic Analysis of the Shah Lifting Tradition of Karapapak Turks

Ergin ALTUNSAK*

ÖZ

Toplumun kolektif bilincinde yer edinen mitler, köken itibarıyla bilinmese de toplum tarafından gündelik hayatın bir parçası olarak kullanılmaktadırlar. Özellikle doğum, evlenme ve ölüm gibi insanların hayatlarında büyük tesir gösteren geçiş dönemlerinde çok eski inanışların izleriyle daha çok karşılaşmaktadır. Geçiş dönemlerinden biri olan evlilik gelenekleri yörelere göre farklılık gösterse de geçmişten bugüne süregelen kültürel birikimi içermektedir. Şah kaldırma geleneği, bu kültürel birikimin yoğun olarak görüldüğü geleneklerden biridir. Bu gelenek, bugün Kars-Ardahan bölgesinde Karapapak Türkleri tarafından sürdürülmekte olan bir düğün geleneğidir. Geleneğin uygulama şeklinde ve uygulamanın içinde bulundurduğu birçok unsurda arkaik inanışların izleri bulunmaktadır. Şah kaldırma geleneği örneğinde modern dönem toplumlarının mitik birçok unsuru gündelik yaşamı içerisinde sürdürdüğü görülebilir. Bu mitik unsurları sürdüren topluluk, uygulamaların kökenini ve anlamsal bütünlüğünü bilmese de gündelik yaşamlarına ve uygulamalarına bu inanışlarla yön vermektedirler. Bu görüşü sunabilmek için çalışmada öncelikle geleneği sürdüren topluluğun kısaca tarihi ve coğrafi bilgileri verilmektedir. Daha sonra şah kaldırma geleneği ile ilgili literatür taramasından ve kaynak kişilerden edinilen bilgilere dayalı olarak geleneğin uygulaması aktarılmaktadır. Çalışmada geleneğin içerisinde yer alan uygulamaların, muhtelif dönemlerdeki inanışlarla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bu bakış açısıyla gelenekte yer alan uygulamaların, arkaik inanışlarla anlamsal bağı çözümlenmekte ve modern dönemde sürdürülen arkaik inanışlar gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu uygulamalar bir evlilik geleneği bağlamında incelendiğinde birçoğunun bu inanışlarla anlamsal bir bağının olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler

Evlilik, Karapapak Türkleri, Şah Kaldırma, Mit.

ABSTRACT

Myths which find place in the collective memory of the society are still being used as a part of everyday life even though the origins are unknown. Traces of ancient beliefs are mostly encountered in the passage rites that show great effects on human life such as death, marriage and birth. Varying from region to region, marriage customs as rites of passage contain a rich cultural background. *Şah Kaldırma* (Shah Lifting) custom is one of these rich cultural backgrounded rites. This wedding custom have been kept alive by Karapapak Turks in Kars – Ardahan district. It's easy to detect some traces of ancient beliefs when looked how it's applied and what the components of the application are. When these traces are discussed in detail, it's easy to see that they provide integrity with ancient beliefs. First of all, in this study, the history and geographical information of this tradition-driven community is presented. Then, the application of the tradition is narrated relying on the information provided from literature search and informants. It is seen that the practices in tradition are similar to the beliefs in various periods. With this view, the semantic bonds of traditionally applied practices with archaic beliefs are resolved and archaic beliefs maintained in the modern period are argued. When these practices are examined in the context of a marriage tradition, it seems that some of them have a semantic connection with the old beliefs.

Key Words

Marriage, Karapapak Turks, Shah Lifting, Myth.

* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Bölümü doktora öğrencisi, Ankara/Türkiye, erginaltunsabak.ea0@gmail.com

Geçiş dönemlerinden biri olan evlilik gelenekleri yörelere göre farklılık gösterse de geçmişten bugüne süregelen kültürel birikimi içermektedir. Anadolu'da bugün yoğun olarak Kars, Ardahan, Sivas, Tokat, Ağrı, Muş gibi illerde yaşayan Karapapak Türklerinin sürdürdüğü "şah kaldırma geleneği", düğün geleneklerinin de değişmesiyle birlikte yok oluş sürecine girmiştir. Ancak geleneği koruma ve sürdürme amacıyla köy düğünlerinde bir şekilde devam ettirilmektedir. Bu geleneğin icra edilmesi sırasında gerçekleştirilen uygulamalar ele alındığında, geleneğin çok eski Türk geleneklerindeki uygulamalarla arasındaki çeşitli benzerlikleri ortaya çıkmaktadır. İcra edilen uygulamaların Türk kültüründeki anlamları göz önünde bulundurulduğunda bu uygulamaların rastgele bir olay örgüsü olmadığı ve anlamlı bir bütünlük içinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmada "şah kaldırma" geleneğinin örneğinde arkaik inanışların bugün uygulanmasına yönelik bir tespit bulunmaktadır. Bu tespit, şah kaldırma geleneği ile ilgili yapılan literatür taramasına ve kaynak kişilerden alınan bilgilere dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Buna bağlı olarak şah kaldırma geleneğindeki birçok uygulamayla eski Türk topluluklarında görülen çeşitli kültürel kabul ve retler arasında ortaklık görünmektedir. Özellikle bu geleneğin uygulamalarıyla eski Türk kültüründeki "kağan olma töreni" arasındaki ortaklık dikkat çekicidir. Şah ağacındaki üremeye yönelik unsurlarla da bir çeşit bolluk bereket töreni çağrışımı bulunmaktadır. Muhtelif dönemlerde ortaya çıkan Şah kaldırma geleneği için hazırlanan "şah ağacı" ve törenin uygulanması

derinlemesine incelendiğinde, bu gelenek eski inanışın sembolleştirilmiş bir uygulama şekli olarak düşünülebilir. Gelenekteki bolluk ve bereket sembolleri, eski bir devlet törenindeki kutsallaştırmanın benzer formu ve mitolojik birçok unsur, düğünün kutsal kabulüne sunulduğunu ve kutsal bir evlilik ritüelinin uygulandığını göstermektedir.

"Şah kaldırma" geleneği Anadolu'da Karapapak Türklerinde uygulanmaktadır. Karapapak ve Terekeme adlarıyla bilinen Türkler aynı grup olup yaşadıkları bölgede her iki adla da anılmaktadırlar¹ (Tanrıverdi, 2009: 2). Karapapaklar veya Terekemeler, günümüzde Gürcistan'ın Borçalı, Azerbaycan'ın Gence, Kazak ve Gedebeş bölgelerinde, İran'ın Sulduz ve Türkiye'nin Kars, Ardahan, Ağrı, Muş, Sivas, Amasya ve Tokat şehirlerinde yaşamaktadırlar (Aslan-Aslan 2012: 101). Muhtelif dönemlerde Azerbaycan, Gürcistan ve İran Türk devlet veya hanedanları yanında büyük güç odakları olmakla birlikte Kazak-Şemseddin Hanlığı, Borçalı Sultanlığı gibi hanlık ve sultanlık da kurmuş olan Karapapaklar, bugün topluluk halinde beş ülkede yerleşiktir ve Karapapaklar'ın, Kıpçak Türklerinin bir alt uruğu olduğu (Kafkasyalı, 2012: 269) yaygın görüşlerdendir. Yine tarihçi Zeki Velidi Togan ve Ahmet Caferoğlu, Terekeme veya Karapapaklar'ın tarihi yerleşim bölgelerini dikkate alarak, bunların Kıpçak veya Türkmen boylarına mensup olabileceklerini belirtmektedirler (Aslan, 2013: 15). Ancak Caferoğlu, bunun ciddi bir araştırmaya muhtaç olduğunu ifade ederek kesin olmadığı yönünde görüş belirtmiştir (1995: 15).

Kentleşmeyle birlikte değişen ve

yok olan birçok düğün geleneği çoğu toplumda olduğu gibi Karapapak Türklerinde de değişmiş ve yok olma sürecine girmiştir. Bunlardan biri olan “Şah Bezeme” geleneği olarak da adlandırılan “şah kaldırma” geleneğinde evlenecek olan kız ve oğlan evlerinde ayrı ayrı hazırlanmaktadır. Bu sebeple kız şahı ve oğlan şahı olarak bir düğünde iki tane hazırlanmaktadır. Bu gelenek yakın geçmişte halkın yoğun olarak köylerde yaşaması sebebiyle daha çok kırsal alanda uygulanmıştır. “Şah Ağacı” adı verilen ve köyde sadece bir tane bulunan “Şah” 7 veya 9 daldan oluşan ortalama 70 cm uzunluğunda bir ağaçtır. (Bkz. Res. 1) Ancak “Şah” ağacının dikdörtgen prizma şeklinde hazırlanan farklı bir yapısı da bulunmaktadır. (Bkz. Res. 2) Şah ağacı en son düğün kimin evinde yapılmışsa sonraki düğüne kadar o evde saklanır (<http://kha.com.tr/Kultur-Sanat>). Kız şahı, kına gecesinin yapıldığı akşam düzenlenir. Şah bezemek için gün içerisinde köyün genç kızları gelinin sağdıçının evine toplanır. Orda türküler ve maniler eşliğinde şah bezemeyi gerçekleştirirler. Şahın bezemesi için başlıca kullanılması gereken ürünler kuruyemiş, elma ve nardır. Kuruyemişler iplere geçirilir ve şah ağacına asılır. Elma ve nar ise doğrudan şah ağacına geçirilir. Bunlarla birlikte bazı köylerde şah ağacına gelin evinden gelen el işi örgülerin asıldığı da olur. Tüm bu işleri köyde geleneğin aktarıcısı konumunda olan uzman bir kişi yönetir. Uzman kişi olarak tabir edilen kişi yaş itibarıyla diğerlerinden büyük evli bir kadın olur. Çünkü bu kişi, şah bezeme işlemini yönetirken aynı zamanda evlilikle ilgili genç kızlara nasihatlerde bulunur. Şah bezemenin masrafları ise sağdıç tara-

findan karşılanır. Şah akşam saatlerine kadar bezenmiş olur. Kına gecesi başlamadan şah kaldırma için bir şah alayı oluşturulur ve şah alayı şahın kaldırılacağı sağdıç evine gider. Şah alayı, en önde şah olacak şekilde düzenlenir. Şah alayı için shaftan sonra damadın ve sağdıçların, onların arkasında şahı ve damadı koruyan kişilerin ve en son köylülerin ve misafirlerin yer aldığı bir grup oluşturulur. Şah ağacını sağdıçın yakınlarından ya da köyden bir genç, evden çıkarak başının üzerinde tutar. Evden çıkmadan önce şah ağacının üzerine kırmızı bir duvak atılır. Şah kaldırıldıktan sonra kimi yörelerde bu sırada gençler güreş yaparlar. Şah alayı, sağdıç evinden çıkmadan önce meşaleler ve mumlar yakılır. Şah alayına yol boyunca meşale ve mumların ateşiyle eşlik edilir. Şah alayının içinde olmazsa olmazlardan biri de aynadır. Bir kişi tarafından şah ağacının yakınlarında ayna tutulur. Şah gelin evine varıncaya dek önüne kimse geçemez ve vardığında, şah karşılama gerçekleştirilir. Gelinin annesi ve babası ya da düğünde bulunan önemli konuklar karşılıklı olarak yöresel oyunları oynarlar. Bu sırada şah ağacının ve damadın üzerine madeni para, şeker ve kuruyemiş bulunan saçı saçılır. Şah, tüm bu uygulamalar sırasında asla şahı kaldıran kişi tarafından baş hizasından aşağı indirilemez. Son olarak şah ağacı, şahı kaldıran kişiye (yörede “halet” olarak adlandırılan) bir hediye verilerek eve alınır. (K. 1, K. 2, K. 3)

Karapapak Türkleri'nin bulunduğu bazı yörelerde sadece kız şahı uygulanırken, bazı yörelerde ise oğlan şahı uygulanır. Oğlan şahında ise tüm masraflar güveyin sağdıç tarafından karşılanır. Sağdıçın evinden kaldırı-

lan şah ağacı, güveyin de içinde bulunduğu alayın eşliğinde güveyin evine götürülür. Kız şahıyla uygulama şekli aynıdır. Ancak kimi zaman gelin ve damat şah alayında birlikte bulunurken kimi zaman sadece gelinin bulunduğu kız şahı veya sadece damadın bulunduğu oğlan şahı yapılır. Bu gelin veya damadın birlikte yer alması yöresel farklılıklar gösterse de uygulama şekli aynıdır. Fakat kız şahında şah indirildikten sonra güvey evine götürülür, oğlan şahında güveyin evinde kalır. Çünkü kız şahı da gelin ve damadın odalarına bırakılır. Yani her ikisi de şahın meyvelerinden düğün gecesini yerler. Son olarak şahın duvağı gerdek gecesinde gelin ve güvey tarafından açılarak meyveleri yenir.

Şah kaldırma geleneği, bugüne dek Karapapak Türkleri'nde bir düğün geleneği olarak ele alınan çalışmalarda kısmen uygulama şekillerinden bahsedilmiştir. Bu çalışmalarda geleneğin kültürel kökeni aranmamış, ritüele yönelik pratiklerin neden ve niçinleri sorgulanmamıştır. Nitekim Karapapaklar'ın yoğun olarak yaşadığı Kafkasya'da dini merasimleri ve sosyo-kültürel yapıyı da ele aldığı "Dünden Bugüne Kafkasya" adlı kitabında Muharrem Yıldız, Kız Şahı'nın Türk kültür literatüründe bazı yönleri ile yabancı olduğunu ifade etmektedir. Hangi yönleriyle yabancı olduğunu belirtmeyen Yıldız, şah kaldırmanın bir çeşit kirvelik veya sağdıçlık olduğunu belirtmektedir (Yıldız, 2006: 263). Ancak "şah kaldırma" geleneğine genel itibarıyla bakıldığında içerisinde birçok arkaik inanışın ve geleneğin izlerini taşıdığı görülebilmektedir.

Türk toplulukları, eski dinlerinden kalan birçok inanç, gelenek ve ayinleri yeni dinlerine sokmuşlardır.

Bu Şamanizm geleneklerinin çoğu, Abdülkadir İnan'a göre İslam inancındanmış gibi yüzyıllar boyunca süre gelmiştir (İnan, 2000: 204). Her ne kadar İslamiyet'i kabul etmiş olsalar da Türkler önceki inanışlarını geleneğinin içerisinde sürdürmüşlerdir. Bu inanışları sürdüren Türk topluluklarından biri de Karapapak Türkleridir. Muhtelif zamanlarda toplum tarafından gerçekleştirilen birtakım uygulamaların anlamsal bağları o toplum tarafından biliniyor olabilir. Ancak bazı arkaik inanışları bir geleneğin uygulaması içerisinde sürdüren toplum, bu uygulamaların o inanışlarla anlamsal bağını bilmeden de uygulamaları gerçekleştirebilmektedir. Şah kaldırma geleneğinde de, geleneği uygulayan kişiler tarafından geleneğin uygulamasındaki birçok unsur anlamsal derinlik açısından bilinmese de değiştirilmemesi gereken unsurlar olarak düşünülerek formu korunmaya çalışılmaktadır. Bu koruma gayesi, her ne kadar uygulama esnasında olsa da değişen mekân ve zaman olgusunun etkisinde kalarak kaybolmaktadır.

Bahsi edilen geleneğin taşıyıcısı toplum, bir geçiş dönemi olan evliliğin kutsallığını "şah kaldırma" uygulaması ile belirtmektedir. Bu geleneği sürdüren topluluğun kökleri çok eskiye dayanan bir Türk topluluğu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu geleneğin "kağan kaldırma" ritüelinin, evlilikte gelin ve damadı kutsallaştırma amacıyla değişmiş bir formu olduğu düşünülebilir. Ancak akla gelecek olan soru, kağan kaldırmadan farklı olarak adlandırmanın neden "şah kaldırma" olduğudur. Şah kaldırma geleneğini günümüzde uygulayan toplumun halk hikâyelerine bakıldığında kağan, hükümdar yerine "şah" sıfatı-

nın kullanıldığı görülmektedir. Bu sıfatlar “Latif-Şah”, “Sevdekâr şah” gibi hikâyelerde kahramanın sıfatı olarak da kullanılmıştır. Buldukları coğrafyada en önemli ve üstün kişi anlamında kullanılan “şah” ifadesinin bu gelenek içerisinde düğünü olan kişilere atfedilmiş olabileceği söylenebilir. Şah ağacının üzerine atılan kırmızı duvak da bu bağlamda düşünülebilir. Çoruhlu, evlilik geleneği içerisinde aşkı, hazzı, eril hareket ilkesini ifade eden kırmızı rengin anlamları arasına hükümdarlığı da almakta ve bunların Türklerdeki anlamlarıyla uygun olduğunu ifade etmektedir (2012: 212).

Karapapak Türklerinde “şah kaldırma” geleneği ile İslamiyet öncesi Türk topluluklarında “kağan kaldırma” töreni arasında benzerlikler bulunmaktadır. Dursun Yıldırım, “kağan kaldırma” töreni için: “Eski Türk inanisinde kağan olacak kişinin tanrı tarafından kabul edilmesi için bir tören düzenlenmektedir. Kağan kaldırma adındaki bu törende amaç, adayın Tanrı ile ilişkiye geçmesi ve iletişim kurmasıdır. Törende Tanrı’ya “yagış” adı verilen özel bir kurban sunulur, ardından iletişimin kolaylaşması için kağan adayı aşağıdan yukarı doğru kaldırılarak yükseltilir.”(1998: 110) şeklinde bahseder. Tahta çıkacak kişiyi kutsallaştırma töreni sadece kağan kaldırmada değil Şamanlar için de uygulanır. Şaman törenlerinde ise Kürşat Koçak’ın ifadelerine göre: “Altay ve Sibiryâ Şamanlığındaki inanca göre Şamanlar göğe çıkarlar ve göğün dokuz katını dolaştıktan sonra yere inerler. Şamanın göğe çıkmasından önce bir tören yapılır ve Şaman, dokuz Şaman çırağının tuttuğu beyaz bir keçe üzerine konarak doğudan batıya dokuz defa döndürülür. Eski

Türk yazıtları da bu Şaman törenini hatırlatmakta ve kağanlar için “Gökte olmuş, Gökte tahta oturmuş, kağanlığı ve buyruğu gökten almış” kimseler olarak nitelendirilmiştir (Koçak, 2011; 104). Burada dikkati çeken ve geleceğin adını aldığı iki kelime üzerinde durmak gerekmektedir. Birincisi yukarıda bahsedilen şah kelimesidir ve burada düğünü olan kişilerle “şah” arasında kurulmak istenen bir bağıdır. Çünkü toplum içerisinde şah olarak ithaf edilen kişiler oldukça önemli insanlar veya yöneticilerdir. Bu durumda düğünü olan kişileri, “şah” ile benzetilmesi ve “kaldırma” ritüeli ile de evlenen kişilerin bir tür kutsallaştırılma, tanrıdan kut alma sürecinin olduğu söylenebilir.

Şah ağacı da kutsalla kurulan bağlantı işleviyle bu gelenek içerisinde yer edinmektedir. Etrafında hayli geniş bir inanış ve pratik dairesi teşkil ettirilen ağaç kültürünün dünya topluluklarının kültürlerinin ortak unsuru olduğunu ifade eden Ergun; ağacın, kişiğünun inanış ve düşünüş dünyasında “türeyiş”, “beslenme”, “Tanrı ile irtibat kurma”, “şifa”, “dilek” vs. aracı rolünü üstlendiğini belirtmektedir. (Ergun, 2011: 25). Gök Tanrı inancına mensup olan topluluklarda da ağacın tanrı ile insan arasında bir bağ kurduğuna yönelik inanış kapsamında düşünülecek olursa şah ağacının yukarı doğru kaldırılması ile düğünün tanrı kabulüne bir sembol ile sunulduğu akla gelmektedir. Gök Tanrı inancından bugüne kadar var olan dilek ağacının işlevini aynı şekilde sürdürmesine bakıldığında, şah kaldırma geleneği içerisinde benzer inanışın olması muhtemeldir.

Şah kaldırma uygulaması ile bir tür kutsallaştırmanın amaçlandığını

bu geleneğin içerisindeki diğer unsurlarda da görmek mümkündür. Şah ağacının dokuz dallı bir ağaçtan hazırlanması bu toplumun mitik inanışlarını bu uygulamayla sürdürdüğünü göstermektedir. Şah kaldırma geleneğinde yer alan dokuz dallı ağaç, Türk kültüründe dokuz sayısının mitsel kökeni göz önünde bulundurulduğunda bu gelenekteki uygulamasıyla oldukça anlamsal bir bütünlük sağlamaktadır. Altay Türklerinin yaratılış anlayışına göre “Tanrı Kara Han” yeryüzünün ortasında dokuz dallı ağaç yaratmış, bunun her dalının altında bir âdem yaratmıştır. Bu dokuz âdemden insanların esası olan dokuz ırk üremiştir (Ziya Gökalp, 2010: 39). Destanda bu kısım: “Dalsız budaksız bir ağaç bitmişti. Bu ağacı tanrı gördü ve “Dalları olmayan ağaca bakmak hoş bir şey değil, buna dokuz tane dal bitsin” dedi. Ağaçta dokuz dal bitti. Tanrı yine şöyle dedi; “Dokuz dal kökünden dokuz kişi türesin ve bunlardan dokuz ulus olsun” şeklinde geçmektedir (Seyidoğlu, 2010: 40). Yaratılışa ve insanın üremesine dair bu inanışın aktarıldığı destanın izlerine bugüne dek yaşayan “şah kaldırma” geleneğinde şah ağacının dokuz dallı olması dolayısıyla rastlanmaktadır. Özellikle şah ağacının bahsi edilen ağacın formunda olması, bu mitik inanış dâhilinde üremeyi çağrıştırmaktadır.

Şah alayında yakılan meşale ve mumlarla ateş kültü, geleneğin uygulaması içerisinde yer almaktadır. Aile olmanın ilk aşamasındaki evlilikte ateş ve ocak birlikte anılmakta, eski Türk inanışında “her ailenin bir ateş veya ocağının olduğu” (Ögel, 2014: 637) düşüncesi bulunmaktaydı. Şah alayında yakılan ateşle evliliğin gerçekleştiği bu günde “ocağın ateşinin

yakılması” inanışının bir devamı niteliğinde, meşale yakma uygulamasıyla da bu gelenek içerisinde karşılaşılmaktadır.

Şah kaldırma geleneğinde arkaik kültürün en belirgin izlerinden biri de bolluk ve bereket simgesi olan saç saçma geleneğidir. Düğünlerde gelin, oğlan evine geldiği zaman başından buğday-arpa, kuru üzüm, şeker ve bozuk para atılmaktadır. Serpilen buğday, para ve arpa ile gelinin yeni evine bereket getirmesi, kısmetinin bol olması, çocuklarının olması; üzüm ve şeker ile gelinin yeni evinde ağız tadının iyi olması; para ile de gelin ve damadın zengin olmaları amaçlanır (Artun, 2006: 9). Saçı saçma geleneği eski Türk inanışında kansız kurbanlardan biridir (Ögel, 2000: 100). Şah geldiğinde üzerine saçılan saç ile aynı zamanda bu inanışın uygulaması da gerçekleştirilmektedir.

Şah ağacında bulunan meyvelerden elma, bu geleneğin içerisindeki bolluk ve bereket sembollerinin en belirgin olanıdır. Yaratılış destanında meyvelerle ilgili geçen inanış ile “şah kaldırma” geleneği içerisinde elmanın kullanımı arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Destanda tanrı yalnız görmek istemediği ağaçta, dokuz dalının bitmesini, dokuz dalın kökünde de dokuz kişinin türemesini, bu dokuz kişiden de dokuz boyun oluşmasını ister. Burada bulunan insanlar, bu dokuz dallı ağacın meyveleriyle beslenirler. Tanrı, yarattığı insanlara sadece ağacın bir tarafında bulunan beş dalın meyvelerini yemelerine izin verir. Diğer taraftaki dört dala dokunmalarını söyler. Tanrı ile rekabet içinde olan Erlik, insanlara dört daldan meyve yememelerinin sebebini sorar. Onlar da bunun Tanrı buyruğu olduğunu,

yılan ile köpeği de Tanrı tarafından yasak dalların altında nöbet tutmakla görevlendirildiğini söylerler. Erlik, bunları duyduktan sonra Törüngey denilen kişiyi bulur. Ona: “Tanrı size yalan söylemiş. Siz bu dört dalın meyvesini de yiyiniz.” der. Törüngey istemez; fakat karısı Ece’ye meyveler tatlı gelir. Erlik’in sözüne kanarak meyveyi yiyen Ece, daha sonra tanrı tarafından cezalandırılır ve doğum yaparak sancılar çekmeye mahkûm edilir (İnan, 2000;14). Yaratılışa dair bu inanışla şah kaldırma geleneğinde dokuz dallı ağacın hazırlanması ve şah ağacına elma geçirilmesi arasındaki benzerlik, toplumun çok eski zamanlarındaki inanışı icra ettiğinin kanıtı niteliğinde olabilir. Kadına doğurganlığın verildiği inanışa, bu evlilik geleneğinde şah ağacına yerleştirilen elma ile gönderme yapılmakta, doğurganlığın ve bereketin sembolü tam anlamıyla toplumun kolektif bilinci sayesinde aktarılmaktadır. Elma ile birlikte şah bezeme sırasında kullanılan meyvelerden bir diğeri ise nardır. Nar, arkaik inanışlara göre birçok anlam içerse de buna yönelik en yaygın inanışlar evlilikle ilgilidir. Azerbaycan coğrafyasında narın sembolik anlamından Mehmet İsmail: “Burada hâlâ oğlanlar evlenmek istedikleri kızlara sevgi simgesi olan olgunlaşmış nar gönderirler. Yeni evlenenlerin ayaklarının altında nar atarlar ki, onlar bolluk içinde ve bahtiyar yaşasın, nikâhları nar gibi bütün olsun, bozulmasın. Birçok yeri, kutsal mekânı narla süslerler.” (İsmail, 2008) şeklinde bahsetmektedir. Yine narın sembolik anlamına yönelik olarak: “Mitolojilerde nar, ruhun ölmezliğinin, verimliliğin, bolluk ve refahın, üretkenliğin ve çoğalmanın sembolü, yeniden doğuşun, evliliğin, yaşam ve

ölümsüzlüğün simgesidir. Ayrıca insan sağlığının, zenginliğin, doğurganlığın, doğa verimliliğinin de sembolü kabul edilmiştir.” (Cerrahoğlu, 2012) görüşü belirtilmektedir. Görüldüğü üzere nar daha çok evlilik ritüeli bağlamında bir sembolik anlam taşımakta ve bir evlilik ritüelinde yer alan şah kaldırma geleneğinde de çoğalmaya yönelik bir anlamı işaret etmektedir.

Şah ağacında bulunan meyvelerin yanı sıra şah kaldırma sırasında şah alayının bünyesinde de arkaik inanışlara dayalı unsurlar bulunmaktadır. Yukarıda bahsedilen meşalelerle ateş kültüne yönelik bir inanışla birlikte en dikkat çeken bir diğer uygulama ise şah ağacının yakınlarında ayna bulundurmaktır. Burada aynanın işlevi sorgulanırken sıklıkla aynanın nazardan koruma işlevini gördüğü görüşüyle karşılaşılmaktadır. Ancak yine bu geleneğin uygulama bağlamında aynanın işlevi düşünülecek olursa bu koruma işlevinin altında aynaya yönelik mitik bir inanışla karşılaşılmaktadır. Behlül Abdullah, aynanın düğün merasimlerinde çok eskiden beri kullanıldığını ancak unutulduğunu ifade ederken aynı zamanda düğünlerde kullanımının amacından da bahsetmektedir: “Toy merasimlerinde aynanın rolü çok büyüktür. Gelin erkeğe evine götürüldüğünde karşısında ayna tutulur ve bu kader, baht aynası olarak adlandırılır. Burada ayna, aslında çok eski unutulmuş bir inanışın ürünüdür. Bu inanışa göre kötü güçler her an geline zarar verebilirler. Kötü güçler ise esasen, ateşten, ışıktan, ışığı yansıtan demir nesnelere korkarlar. O yüzden gelinin yanında mum yakmakla birlikte ayna da tutmuşlardır. Bu inanışa göre, aynadaki yansıma onun kendi yüzü değil ruhudur. Bu

ruh ise sonrasında gelini kötü ruhlardan korumaktadır.”(Abdullah, 2005: 37) Şah kaldırma geleneğinde de şah alayında aynanın bulundurulmasıyla nazardan korunmayla birlikte kötü ruhlardan korunma amacının olduğu kanaatine varılabilir. Çünkü şah alayında gelin veya damat yer almakta ve burada aynayla ateşin birlikte olması, Abdullah’ın aynanın rolüne yönelik görüşlerini doğrulamaktadır. Nitekim evlilik ritüelinde bu uygulamayla bir kutsallaştırılma amacı göz önünde bulundurulacak olursa, kötü ruhların bu tür ayinsel törenlerde bulunması arkaik inanışlara göre kaçınılmazdır. Bu sebeple o ruhlardan korunmaya yönelik çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Geleneğin uygulayıcıları bugün farkında olmasalar da modern dönemlerde aynı yöntemleri sürdürmektedirler.

Şah kaldırma geleneğinde son olarak ele alınması gereken unsurlardan birisi, geleneğin uygulanması sırasında karşılaşılan tabulardır. Bunlardan en dikkati çekenlerden biri, şah ağacının baş hizasından aşağıda taşınmaması ve bir diğeri ise kesinlikle şahın önüne geçmemektir. Bu tabular da büyük olasılıkla toplum tarafından anlamsal olarak bütünleştirilmese de aynı şekilde devam etmektedir. Eliade, tabu için: “Genelde her tür nesne, olay ya da insan ya en başından tabudur ya da sonradan tabu niteliği kazanır.” (Eliade, 2003: 41) ifadesini kullanmaktadır. Şah kaldırma geleneğinin uygulanmasında izleri bulunan yukarıda bahsi edilen inanışlara bakıldığında, toplumun şaha karşı en başından kutsal bir tabu oluşturduğu düşünülebilir. Nitekim Freud’un “tabu dendiği zaman olağanüstü kutsal” (Freud, 2008: 29) ifadesine bakıldığında toplumun sembolik olarak

kutsallaştırmış olduğu şah ağacının önünden geçilmemesi ve baş hizasından aşağı indirilmemesi gerektiği gibi tabularının olması kaçınılmazdır. Freud’un “Totem ve Tabu” adlı kitabında hükümdar tabusu olarak belirtilen bölümdeki, hükümdardan korunma ve onu koruma tabusu da burada akla gelmektedir. Hem hükümdarı korumak hem ondan korunmak amacıyla oluşan bu tabu ile şah ve kağan gibi nitelenen evlenecek kişilerin korunması arasındaki tabuda benzerlik bulunmaktadır.

Asmann’ın kültürel bellek için: “Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir, geçmiş onda olduğu gibi kalmaz, daha çok onun bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır.” (2001: 55) görüşüyle şah kaldırma geleneğine bakıldığında toplumun belleğinde çok daha eski zamanlarda başka anlamları olan uygulamaların şah kaldırma gibi semboller ile benzer işlevde devam ettiği görülebilir. Lévi Strauss’un “Mit ve Anlam” kitabında belirttiği gibi “Kültür dediğimiz sosyal gerçekliğin kalesi içinde hiçbir şey, hatta küçük bir hercai menekşe bile anlamsız değildir.” (Lévi-Strauss, 2013: 8). Kültürün önemli bir parçası olan geleneğin içerisindeki uygulamalar bugün anlamsal olarak toplum tarafından bilinmesi dahi mitin işlevsel özelliği ile kolektif bilinçle varlığını sürdürmektedir. Eliade’nin: “Mit, inanışları dile getirir, belirgin kılar ve düzene koyar; ahlak ilkelerini savunur ve onları zorla kabul ettirir.” (Eliade, 1993: 24) ifadesi mitin bu önemini ortaya koymaktadır. Şah kaldırma geleneğinin uygulanması sırasında karşılaşılan birçok unsur, görüldüğü üzere çok eski inanışların bir şekilde toplumun hayatında devam ettiğini gösterir niteliktedir.

Görüldüğü üzere Karapapak Türklerinde bir evlilik töreni olarak uygulanan bu gelenek ile eski Türk topluluklarında görülen çeşitli kültürel kabul ve retler arasında ortaklık görünmektedir. Bu geleneğin uygulamalarıyla eski Türk kültüründeki “kağan olma töreni” arasındaki ortaklık dikkat çekicidir. Şah ağacındaki üremeye yönelik unsurlarla da bir çeşit bolluk bereket töreni çağrışımı bulunmaktadır. Muhtelif dönemlerde ortaya çıkan Şah kaldırma geleneği için hazırlanan “şah ağacı” ve törenin uygulanmasında bu geleneğin eski inanışın sembolleştirilmiş bir uygulama şekli olduğu düşünülebilir. Gelenekteki bolluk ve bereket sembolleri, eski bir devlet törenindeki kutsallaştırmanın benzer formu ve mitolojik birçok unsur, düğünün kutsalın kabulüne sunulduğunu ve kutsal bir evlilik ritüelinin uygulandığını göstermektedir.

Yakın zamana kadar kırsal alanlarda uygulanan bu geleneğe de değişen zaman ve mekân olgusu nedeniyle kimi değişiklikler ve eksiklikler meydana gelmiştir. Artık köylerde ikamet eden evlenecek kişiler de düğünlerini düğün salonlarında yapmaktadır. Bu durum düğün ritüellerinde de birçok değişikliğe sebep olmaktadır. Çünkü insanları zaman ve mekân olarak kısıtlayan düğün salonları, ritüellerin birçoğunun gerçekleştirilmesi için elverişli bir ortam olmamaktadır. Şah kaldırma geleneğinin de bu değişim sürecinden etkilenmesiyle geleneğin uygulanmasında çeşitli eksiklikler görülmektedir. Yine de düğün salonlarında bu geleneği uygulamak isteyen kişiler olmakta ancak şah kaldırma geleneğindeki uygulamalar tam anlamıyla gerçekleştirilememektedir. Buna rağmen bu geleneğin modern za-

manın lüks düğün salonlarına kadar taşınması mitin bir şekilde modern hayata taşındığını göstermektedir.

Resim.1 (Kaynak: <http://www.kha.com.tr/guncel/33495>)

Resim.2 (Kaynak: <http://www.kha.com.tr/guncel/33495>)

Resim.3 (Kaynak: Oğuz Seçginli)

Resim 4 (Kaynak: Oğuz Seçginli)

NOTLAR

- 1 Karapapak ve Terekeme şeklinde iki farklı adlandırmanın olmasıyla ilişkili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. Ancak en yaygın görüşe göre bu Türk boyunun terek dağlarından göç eden kesimine “Terekeme” denmektedir. Yerleşik olarak yaşayan ve kendilerini mezhepsel olarak ayırt etmek için siyah başlık giyen kesimine “Karapapak” adlandırması yapılmıştır. Bkz. Fahrettin Kırzioğlu, Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapaklar. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

KAYNAKÇA

- Abdullah, Behlül. *Azerbaycan Merasim Folkloru*, Bakü: Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Adına Edebiyat Enstitüsü, 2005.
- Artun, Erman. “Çukurova Konar-Göçer Türkmenlerinin Halk Kültürlerinde Eski Türk İnançlarının İzleri”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 10-12 Nisan 2006.
- Aslan, Erdiñç-Erkan Aslan. “Karapapak- Terekeme Türklerinde Aşık Kemiği Oyunları”, *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları Konulu 4. Uluslararası Türkiye Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Metni*, 2012, s.101-105.
- Aslan, Ensar. *Çıldırlı Aşık Şenlik-Hayati, Şiirleri Karşılaşmaları, Hikâyeleri*, Ankara: Maya Akademi, 2007.
- Assmann, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001.
- Caferoğlu, Ahmet. *Doğu İllerimiz Ağzlarından Toplamalar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay, 1995.

- Cerrahoğlu, Münir. “ Mitolojilerde ve Türkiye’de Derlenen Masallarda Narın Yeri”, *Turkish Studies*, 7/1, s.643-651. 2012
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2003.
- Eliade, Mircea. *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, İstanbul: Simavi Yayınları, 1993.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2011.
- Freud, Sigmund. *Totem ve Tabu*, Çev. Hasan İhsan, Ankara: Alter Yayıncılık, 2008.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- İsmail, Mehmet. “Azerbaycan Sözlü ve Yazılı Edebiyatında Nar”, *Turkish Studies*, 3/5, 2008 s.217-226.
- Koçak, Kürşat. “İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneğine Göre Tahta Çıkma Töreni ve Yöntemleri”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, Haziran, 2011.
- Lévi-Staruss, Claude. *Mit ve Anlam*, Çev. Gökhan Yavuz Demir, İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.
- Ögel, Bahattin. *Türk Mitolojisi 1-2*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Seyidoğlu, Bilge. *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Tanrıverdi, Mustafa. *Karapapakların Anadolu’ya Göçü (1877-1914)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.
- Yıldırım, Dursun. *Türk Bitiği: Araştırma İnceleme Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.
- Yıldız, Muharrem. *Dünden Bugüne Kafkasya*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2006.
- Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul: Toker Yayınları, 2010.
- <http://kha.com.tr/Kultur-Sanat/7730-Kars%E2%80%99ta-sah-kaldirma-gelenegi.html> (erş. tar. 11.11.2015)

Kaynak Kişiler

- K.1 Kazım Yürük, 70, Kars Matsucuk Köyü.
K.2 Gülizar Yürük, 68, Kars Matsucuk Köyü.
K.3 Yusuf Altunsabak, 65, Kars Çağlayan Köyü.